

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ
10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ
10 02 00 LINGUISTICS

**10 02 20 СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

10 02 20 COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

УДК 80

ББК 81.2-3

<p>ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ
СИЛОҲИ ЧАНГӢ ВА
АСЛИҲАИ ҚАЛЪАҚӢБ ДАР
«ХАМСА»-И НИЗОМИИ
ГАНЧАВӢ</p>	<p><i>Бобочонова Дилбарҷон Абдумӯминовна,
номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
умумидонишигоҳии забони тоҷикии МДТ
“ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров”
(Тоҷикистон, Хуҷанд)</i></p>
<p>ЛЕКСИКА, ОБОЗНАЧАЮЩАЯ
НАЗВАНИЯ ОРУЖИЯ,
ВОИНСКОГО СНАРЯЖЕНИЯ
И ОСАДНЫХ ОРУДИЙ, В «ХАМСЕ»
НИЗАМИ ГАНДЖЕВИ</p>	<p><i>Бободжанова Дилбардҷон Абдумуминовна,
канд.филол. наук, доцент общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ
имени академика Б.Г.Ғафурова»
(Таджикистан, Худжанд)</i></p>
<p>LEXIS DESIGNATING
THE NAMES OF WEAPON,
MILITARY AMUNITION AND
SIEGE GUNS IN NIZAMI
GYANDJEVI'S "HAMSE"</p>	<p><i>Bobodjanova Dilbardjohn Abdumuminovna,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the All-University Tajik language
department under SEI "KSU named after
academician B. Gafurov (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: bobojonova1977@mail.ru</i></p>

Калидвожаҳо: «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ, вожаҳои ифодакунандаи номи аслиҳа, аслиҳаи муҳосира, манҷаниқ, синон, дурбош, дашина, ханҷар, лугатҳои тафсирии асримиёнагӣ

Луготи ифодакунандаи номи аслиҳа, техникаи ҷарбӣ ва аслиҳаи дар «Хамса» («Панҷона») -и Низомии Ганҷавӣ таҳлил шудааст. Муносибати мутақобилаи сюжети «Хамса» ва лексикаи дар он истифодашуда мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар манзумаҳои ишқии Низомӣ, масалан, дар «Лайливу Мачнун» ва «Хусраву Ширин» вожаҳои ҷарбӣ нисбатан кам ба назар мерасанд, дар «Искандарнома» бошад, ин гуна вожаҳо беиштар ба қор рафтаанд. Дар ашъори Низомӣ номҳои аслиҳаҳои истифода шудаанд, ки асосан ба забонҳои аслии тоҷикӣ (дурбош, дашина) ва арабӣ (синон, ханҷар) мансуб мебошанд. Дар байни номҳои аслиҳа, ки дар "Хамса" қорбаст шудаанд, вожаи "манҷаниқ"-и ҷунонӣ низ мавҷуд аст. Дар асоси маълумоти этимологӣ дар поварақи «Бурҳони қотей» оид ба манҷаниқ овардаи доктор М.Муин ба хулосае омадан мумкин аст, ки мурағибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» барғалат ин вожаҳо тоҷикӣ пиндоиштаанд.

Ключевые слова: «Хамсе» Низами Ганджеви, лексика, обозначающая названия оружия, осадные орудия, манҷаниқ, синон, дурбош, дашина, ханджар, средневековые толковые словари

Анализируется лексика, обозначающая названия оружия, воинского снаряжения и осадных орудий, в «Хамсе» («Пятерице») Низами Ганджеви. Отмечена взаимосвязь сюжета поэмы и используемой в ней лексики. В любовных поэмах Низами, например в «Лейли и Меджнун» и «Хусрав и Ширин», военная лексика встречается сравнительно редко, тогда как в «Искандар-наме» такая лексика использована чаще. В поэмах Низами использованы названия оружия, которые относятся в основном к исконно таджикскому (дурбош, дашина) и арабскому (синон, ханджар) языкам. Но в названиях оружия, встречающихся в «Хамсе», присутствует слово греческого происхождения «манджаник», видимо, проникшее в таджикский язык через арабский. На основе этимологического анализа, осуществленного в комментариях к средневековому толковому словарю «Бурхони коте» иранским ученым Мухаммадом Муином, отмечается, что слово «манчаник» ошибочно представлено составителями толкового «Словаря таджикского языка» как исконно таджикское.

Key-words: "Hamse" by Nizami Gyandjevi; lexis designating the names of weapon; siege guns; manjanik, synon, durbesh, dasha, khandjaz; mediaeval interpretation dictionaries

The author of the article analyzes the lexis designating the names of weapon, military ammunition and siege guns in Nizami Gyandjevi's "Hamse" (Pentateuch). She underscores the interconnection between the plot of the poem and the lexis used in it. In love poems, e.g., in "Leili and Medjnun" and "Husrav and Shirin" military vocabulary occurs comparatively rarely, whereas in "Iskandarnoma" it is used more often. In Nizami's poems there are used the names of weapons which pertain mostly to primordially Tajik (durbosh, dashna) and Arabic (synon, khandjar) languages. But in the names of guns occurring in "Hamse" the reader runs into the word "manjanik", being of Greek origin it, probably, penetrated into Tajik through Arabic. Proceeding from the etymological analysis carried out in commentaries to the mediaeval interpretation dictionary "Burhoni Kote" by Iranian scholar Mukhammad Muin, it is noted that the word "manjanik" is erroneously presented by the compilers of the interpreting "Dictionary of the Tajik Language" as a primordially Tajik one.

Дар таркиби луғавии «Хамса»-и Низомӣ як даста вожаҳо барои ифодаи асбобҳои ҷангӣ ё силоҳи ҷангӣ ихтисос дода шудаанд. Ҷоиз ба қайд аст, ки ин вожаҳо дар навбати худ ифодагари истилоҳоти ҷарбии давраи зиндагии шоир ва замони тасвири ҳодисаҳои марбути он даврон ва аз он ҳам муқаддам марбут буда, ҳолати инкишофи санъати ҷарби давро инъикос мекунанд.

Қобили қайд аст, ки вожаҳои ифодагари соҳаи ҷарбӣ дар осори адабӣ дар забоншиносии тоҷик дар рисолаи номзадии С.А.Муллоҷаев «Лексикаи ҷарбӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ» мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифта, муаллиф қомеъ шудааст, ки мавқеи вожаҳои мазкурро дар таркиби луғавии асари эпикӣ қаҳрамонии «Шоҳнома»-и безавол муайян намояд [9]. Ин рисола яке аз аввалин асари тадқиқотӣ аст, ки дар бораи як гурӯҳи маъноии таркиби луғавии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ баҳс менамояд. Муаллифи мазкур рисолаи «Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома»-ро ба ҷоп расонид [3]. Дар рисола вожаҳои ҷарбии «Шоҳнома» аз нигоҳи гурӯҳҳои маъноӣ тасниф шудаанд.

Мавриди ёдоварист, ки дар забоншиносии тоҷик оид ба истилоҳоти ҷарбии давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ профессор Н.Шаропов, ки дар омӯзиши луғату вожаҳои забони тоҷикӣ саҳми босазо дорад, қори доманадореро ба анҷом расонидааст [14].

Дар ин мақола бори нахуст лавозимоту силоҳи ҷангӣ дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ мавриди таҳлили лингвистӣ қарор мегирад. Лозим ба таъкид аст, ки дар бораи лексикаи

ҳарбӣ, аз ҷумла, корбасти вожаҳои ифодагари силоҳу лавозимоти ҳарбӣ дар «Хамса»-и Низомӣ тадқиқоте дар забоншиносии тоҷик анҷом наёфтааст.

Бояд тазаққур дод, ки дар достонҳои «Хамса» истифодаи вожаҳои аслиҳа ва силоҳҳои ҳарбию ҷангӣ якнаво корбаст нашудаанд. Таҳлили мушаххаси достонҳои «Хамса» нишон медиҳад, ки вобаста ба мавзӯи онҳо Ҳаким Низомии Ганҷавӣ аз ин гурӯҳи вожаҳо дар мизони муайян ва зарурӣ ба риштаи назм кашидааст. Аз ин рӯ, мо салоҳ донистем, ки ин гурӯҳи вожаҳоро дар алоҳидагӣ аз рӯи истифодаи онҳо дар достонҳо мавриди таҳлил қарор диҳем.

Достони «Хусраву Ширин» хусусияти романтикӣ-ишқӣ дорад, ки дар он зиддиятҳо зиёд, аз ҷумла, ишқӣ рӯи қор омадаанд. Шояд ба ҳамин сабаб истифодаи силоҳҳои ҷангӣ дар муқобили манзараҳои ишқӣ камтар истифода шудаанд. Мо чанде вожаҳои ҳарбӣ, номи силоҳҳоро ба риштаи таҳлил мекашем: *дашна* [5, с.40], *шамшер* [5, с.40], *ҷубин* [5, с.367], *дурбош* [5, с.337], *кундишамшер* [5, с.186], *синон* [5, с.247], *зиреҳ* [5, с.186], *найза* [5, с.246], *тир* [5, с.246], *ханҷар* [5, с.246], *хӯд* [5, с.246], *теғ* [5, с.246] ва ғайра. Таҳлили лингвистии ин вожаҳо боиси баррасӣ ва ошкор намудани вижагиҳои онҳо мегардад. Масалан:

Дашна: Чу дорад *дашна*и пӯлодро пос, Бисунбонад зиреҳ в-ар бошад алмос [5, с.186]; як навъи ханҷар (аз «Бурҳон» ва «Сироч») [10, ҷ.1, с.337; 2, с.127]; ханҷар (қорди нӯғаш тез) [1, с.97; 12, 1, с.321] ва ғайра. *Дашна* баромади тоҷикӣ дорад. Имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ мансуб буда, бо *ханҷар* ва вожаҳои дигар гурӯҳи синонимиро ташкил медиҳад ва ба ҷои он маҳз вожаи *ханҷар* корбаст мегардад. Дар ин бобат он нукта шаҳодат медиҳад, ки дар фарҳанги Муҳаммад Муин дар шарҳи калимаи *дашна* (8, 1, с.701) баъди тавзеҳ ба ҳайси муодил вожаи *ханҷар* омадааст ва мутаносибан дар шарҳи вожаи *ханҷар* ба сифати синоним *дашна* зикр шудааст [8, 1, с. 653].

Синон: *Синон* бар синаҳо сар тез қарда, Ҷаҳонро рӯзи растохез қарда [5, с.247]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» *синон* дорои маъниҳои зерин аст: *синон* - нӯги найза ва табар ва тезии ҳар қиз; ва ба маънии фасон, ки теғ бар он тез кунанд (аз «Мунтахаб» ва «Латоиф») [10, 1, с.439]. Ташреҳи ин вожа дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» муқамалтар ба назар мерасад: *синон* калимаи арабӣ буда, маъниҳои зеро ифода мекунад: *синон* - 1. нӯг, нӯги найза, нӯги теғ ва ғ. (*Синон*ҳои найза ба ҳам баршикаст... *Фирдавсӣ*); 2. найза (Оташинхӯе, ки ҳар дам бесабаб аз рӯи қаҳр, Баҳри қатлам хоста, тире *синон* бардошта. *Савдо*) [12, 2, с.241]. Калимаи *синонгузорӣ* (найзагузорӣ) бо истифода аз ин вожа *синон*+*гузор*+*ӣ* ташаккул ёфтааст ва Низомӣ онро дар «Хамса»-аш мавриди қорбурд қарор додааст [12, 2, с.242]. Дар ин ҷо феъли *гузорида*/*гузордан* ба маънои задан омадааст, яъне, *синонгузор* синонзанада [13, 2, с. 1713].

Шамшер: Ҳамонил дарфиганда ҳар қасе зер, Яке шамшеру дигар захми *шамшер* [5, с.247]. Дар «Бурҳони қотеъ» чунин шарҳи *шамшер* манзур гардидааст: маъруф аст ва ваҷҳи тасмийи он *шамшер* аст, ки дами шер ва нохуни шер бошад, чи шам ба маънии дам ва нохун ҳар ду омадааст... [11, 3, с.294]. Калимаи «дам» ба гурӯҳи калимаҳои омонимӣ мансуб буда, чанд маъноро ифода мекунад. Аз ҷумла, *дам* - I. нафас ва ғайраҳо; *дам* - II. қисми тези ҳар асбоби бурранда; *дам* - III. хун ва ғайраҳоро ифода мекунад [12, 1, с.318-319]. Муҳаммад Муин дар поварақи «Бурҳони қотеъ» *шамшерро* дар забони паҳлавӣ *sham-shār* нишон медиҳад, шаклҳои онро дар табарӣ *shīshār*, мазандаронии кунунӣ *shīshār*, *shār*, *shahr* зикр намуда, тақя ба таҳлили олими шарқшинос Ҷеннинг [16] шакли *шамшерро* дар осори паҳлавӣ нишон додааст: *шамшер* дар паҳлавӣ *sh(i)m(a)g*, *shimagh*; дар авроқи монавӣ (паҳлавӣ) *shypshyг*, *shšshyг* [11, 3, с.1294].

Найза: Зи бас *найза*, ки бар сар беша баста, Ҳазиматро раҳи андеша баста [5, с.246]. Шарҳи комили ин вожа дар “Ғиёс-ул-луғот” оварда шудааст. Муаллифи “Ғиёс-ул-луғот”

бар он ақида аст, ки “найза... дар асл ба маънии найи кӯчак аст, чаро ки мураккаб аст аз лафзи най (билфатх), ки маъруф бошад ва лафзи *иза*, ки барои тасғир ояд, чунончи дар *машикиза* ва *навиза*. Пас, аз лафзи найза як йо (яъне, ҳарфи *ی* - Д.Б.) ба чихати таҳфиф ҳазф кардаанд” [10, 2, с.363-364]. Дар “Бурҳони қотеъ” ду маънии *найза* таъкид шудааст: найза... маъруф аст ва ба арабӣ синон гӯянд ва илмро ҳам гӯянд [11, 3, с.2226].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” *найза* ба шарҳи вижа манзур шудааст: “найза яроқест, ки иборат аз чӯби дарозе буда, нӯги он пайкони оҳанин дорад” [12, 1, с.827].

Мувофиқи хулосаи решашиносон *найза* калимаи тоҷикиасл буда, шаклҳои таърихии онро М.Муин дар повараки “Бурҳони қотеъ”, таъя бар Бартоломе (Bartholomae Chr.) [15, с.1037] ва Нюберг (Nyberg H.S.) [17, с.104] ба гунаи зерин нишон медиҳад: дар паҳлавӣ - *nēzak* (найза), муарраби он *naizak*, арманӣ *nizak*, аз авесто *naēza* (нӯк, нешдор) (нӯки сӯзан) [11, 4, с.2226].

Теғ: Саворон *теғи* барқафшон кашида, Ҳузаброн сар ба сар дандон кашида [5, с.246]. Мувофиқи тафсири муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” (ҷ.1) “теғ мубаддали тез 1. чун омеъ ва омеғ ва ситез ва ситеғ бар ҳар чизи буранда итлоқ кунанд, чун корд ва ханҷар ва шамшер (аз “Баҳори Аҷам”); ва дар “Мадор” ба маънии пушт низ омада” [10, 1, с.219]. *Теғ* дар “Бурҳони қотеъ” ба чанд маънӣ тафсир шудааст: 1. бар вазни меғ, шамшер; 2. ва устураи ҳаҷом ва сартарошро гӯянд; 3. баландии кӯхро гӯянд; 4. ва ҳар чизи баланд ва рост истода бувад; 5. фуруғ ва равшании офтоб ва моҳ ва оташ ва амсоли он бошад; 6. ва чавҳари фӯлодро низ гӯянд [11, 1, с.546]. Дар “Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома”-и И.Ализода аз он чор маънӣ - шамшер, корд; теға, нӯк; маҷ. қулла, баландӣ; маҷ. дурахшиш, партав, шуои офтоб тафсир ёфтааст [2, с.361]. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” шакли *теғ* ва *теға* ба ҳайси моддаи лугавӣ манзур гардидааст ва дар ин моддаҳо се маънии *теғ* ва се маънии *теға* оварда шудааст: *теғ* - 1. шамшер, ханҷар; 2. устураи сартарошӣ; 3. маҷ. шуоъ, партав [12, 2, с.361]; *теға*: 1. ҳар чизи теғмонанд; 2. дами корд; 3. теғи кӯҳ, қуллаи кӯҳ [12, 2, с.362].

Теғ ва шакли сохтаи он - *теғ+а* баромади тоҷикӣ дорад. М.Муин сайри таърихии онро ба таври зайл дар повараки «Бурҳони қотеъ» нишон медиҳад: *теғ* дар авесто *taegha* (bi (дулаба-дунима), арманӣ *tēg*, курдӣ *tī* (шамшер), балучӣ (дахил (دخيل) *tēgh* (найз, пунд, шамшер). Қис.: авесто *tighra* (найз), астӣ *tīgh*, *tēghā* (пушти кӯҳ), форсӣ низ, тез, тих, паҳлавӣ *tēgh* [17, с. 225] ва ғайра [11, 1, с.545].

Зубин: Будӣ дайлам, каёи баргузида, Табар бифрӯхтӣ, зӯбин харидӣ [5, с.367]. Дар «Бурҳони қотеъ» ин вожа дар шакли *зӯпин* (زوپين) оварда шуда, шарҳи зерин манзур аст: «Зӯпин - бо сонии маҷхул ва бо-и форсӣ бар вазни чӯбин ҳарбаи мардуми Гелон аст ва он найзаи кӯчаке бувад, ки сари он ду шох бошад ва дар қадим бад-он чанг мекарданд. Ва номи писари Ковус ҳам ҳаст» [11, 2, с.1043]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа бо ду шакл шарҳ дода шудааст: *зӯбин//зӯпин* - найза, найзаи кӯтоҳ [12, 1, с.463]. Дар «Шоҳнома» шакли *жӯпин* (навъи найза, найзаи кӯтоҳ: Камонҳои чочиву тири хаданг, Сипарҳои чиниву *жӯпини* чанг [2, с.149]. Ин вожа баромади тоҷикӣ дорад ва шаклҳои гунаи он ифодагари давраҳои муайяни инкишофи забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Дурбош: Даҳони *дурбош* аз ханда месуфт, Фалакро «дур бош» аз дур мегуфт [5, с.335]. *Дурбош* муродифи зӯбин, зӯпин, жӯпин маҳсуб ёфта, аз ҷумлаи вожаи таърихан маҳдудшуда мебошад. Аз рӯи баромади забониаш калимаи аслии тоҷикӣ арзёбӣ мегардад. Дар «Лайлӣ ва Маҷнун» омадааст: Чашмаш ба карашма пеш мехонд, Мижгон-ш ба *дурбош* меронд [6, с. 75]. Дар ин байт дар тасвиру тавсифи чашму мижғони Лайлӣ Низомӣ номи аслиҳа - дурбош ва таъиноти онро хеле моҳирона корбаст намудааст. Чашмони Лайлӣ бо қаззобияти худ ошиқро ба ҷониби худ, ба пеши маъшуқа мекашанд, мижғони дарози ӯ

мисли найзаи дурбош ошиқро дар фосилаи муайян нигоҳ медоранд. Ё мисраи дувумро чунин маънидод кардан мумкин аст: вақте подшоҳ ба кӯча мебарояд, надимони ӯ бо найзаи дурбош мардумро ба наздик шудан намонда, бо нидои «дур бош!» ва бо нӯги найза аз назди шоҳ дур мекунад. Мижғони дарози Лайлӣ низ дурбошест, ки ошиқро дур нигоҳ медорад. Мувофиқи шарҳи «Бурҳони қотеъ» “дурбош (دورباش) бо бо-и абҷад, амр аз дур шудан бошад; ва найзаеро низ гӯянд, ки синонаш душоха бувад, дар қадим чӯби онро мурассаъ мекардаанд ва пешопеши подшоҳон мебурдаанд, то мардумон бидонанд, ки подшоҳ меояд, худро ба каноре кашанд. Ва човуш ва нақибӣ қофиларо низ гуфтаанд ва он чӯбе, ки човуши қофила бар даст бигирад ва асо ва найзаи кӯчакро низ гӯянд ва ба маънии ночах низ омадааст, ки табарзин бошад ва киноя аз охе бошад, ки аз таҳи дил барояд” [11, 2, с.895]. Тафсири ин вожа (дурбош) дар «Ғиёс-ул-луғот» ба тафсири «Бурҳони қотеъ» қаробат дошта бошад ҳам, чанд нуктаи дигар низ зам гардидааст. Аз ҷумла, «...ва агар касе дар рӯзи ҷанг каманд ба ҷониби подшоҳ андозад, ба он (дурбош - Д.Б.) дафъ кунанд ва қатъ созанд ва гоҳо ба тариқи истиора аз оҳ мурод бошад; ва гоҳе киноя бошад аз мавонеъ» [10, 1, с.347]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар тафсири ин вожа роҳи содаро пеша карда, менависад: *дурбош* таър. найзаи душоха, ки шотирҳо ва пешхизматҳо ба даст гирифта, пеш-пешӣ подшоҳ рафта, «дур бош»-гӯён роҳ мекушодаанд [12, 1, с.403]. Аз тафсирҳои боло бармеояд, ки *дурбош* вожаи мураккаб буда, аз ду ҷузъ иборат аст: *дур+бош*. Дар мавриди номи аслиҳа (найза) будан *дурбош* дуруст аст, дар мавриди нидои пешхизматони подшоҳ, яъне “дур бош”-“онсӯтар бош” гуфта, мардумро дур кардани онҳо ҷудо навишта мешавад. Дар «Луғати нимтафсилӣ...»-и Айнӣ низ шакли «дурбош» омадааст [1, с.109].

Ханҷар: Ду лашкар рӯ ба рӯ *ханҷар* кашиданд, Ҷаноҳу қалбро саф баркашиданд [5, с.246]. *Ханҷар* яке аз силоҳҳои ҷангӣ ва зарбзананда буда, дар осори гузаштаи адибони мо хеле маъмул аст ва шарҳи он аз ҷониби луғатнигорон ҷолиб аст, вале на дар ҳамаи луғатҳо тафсири он оварда шудааст. Минҷумла, дар «Ғиёс-ул-луғот» ин вожа мавриди тафсир қарор нагирифтааст. Дар «Бурҳони қотеъ» вожаи *ханҷар* ба таври зайл маънидод гардидааст: *ханҷар* бар вазни санҷар, ҳарбаест маъруф ва ба маънии шамшер низ омадааст [11, 2, с.773]. Муҳаммад Муин дар поварақи «Бурҳони қотеъ» изҳор менамояд, ки ин вожа баромади арабӣ дошта ва воридаи франсузӣ шуда, сурати *kandjar*, *kandjar*-ро гирифтааст. Шакли дигари он *alfabe* мебошад [11, 2, с.773].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бидуни ишора ба арабӣ будани он омадааст, яъне, мурағибони ин фарҳанг *ханҷарро* калимаи тоҷикӣ тафсир додаанд [12, 2, с.462]. Дар “Большой русско-арабский и арабско-русский словарь” тарҷумаи *кинжал - ханҷар* (чамъаш - *ханоҷир*) омадааст [4, с.611]. Дар ин асос, гуфтаи Муҳаммад Муин саҳеҳ аст.

Дар «Ҳафт пайкар» истифодаи вожаҳои ҷангӣ ба нудрат ба назар мерасанд ва ин тақозои вижагии суҷаи «Ҳафт пайкар» мебошад, зеро ин дoston саросар тасвири олами ишқӣ маҳсуб меёбад. Мо як қатор вожаҳои ифодакунандаи силоҳро аз ин дoston таҳлил мекунем. Аз ҷумла:

Ночах: *Ночах* ронд бар гулӯш далер, Чун бар андоми гӯр панҷаи шер [6, с.281]. Ин калима баромади тоҷикӣ дорад. Дар «Хамса» дар манзумаи «Ҳафт пайкар» (боби «Куштани Баҳром аждаҳоро ва ганҷ ёфтани») [6, с.249] ин вожаи ҷангӣ мавриди истифода аст. Мувофиқи тафсири «Бурҳони қотеъ» *ночах//ночух* бо фатҳи ҷими форсӣ ва сукуни ҳои нуқтадор, табарзинро гӯянд ва он навъе аз табар аст, ки сипоҳиён бар паҳлуи зини асп бибанданд ва баъзе гӯянд синоне аст, ки сари он ду шоҳ бошад ва найзаи кӯчакро низ гӯянд [11, 4, с.2088]. Мувофиқи таҳлили решашиносии М.Муин дар поварақи «Бурҳони

котеъ» дар санскрит *nāshaka* (мухарриб, нобудкунанда, мунтақилкунанда) шакл дорад [11, 4, с.2088]. «Ғиёс-ул-луғот» чунин шарҳ меорад: ночах - найзаи кӯчак (аз «Сурурӣ» ва «Рашидӣ» ва «Бурҳон» ва «Кашф»); таъкид мекунад, ки дар «Муаййид» бо замми чими форсӣ (яъне ночух) аст [10, 2, с.331].

Ёсич: *Ёсичи* шах, ки хуни гӯрон рехт, Магар оташ зи баҳри он ангехт?! [6, с.276]. Дар «Бурҳони котеъ» ин вожа ба шакли ёсич (ياسج) зикр ёфта, чанд маънӣ мансуби он доништа шудааст: *ёсич* - бо касри солис бар вазни хорич - тирро гӯянд пайкондор ва тирест, ки подшоҳон номи худро бар он нависанд. Ба замми солис ва чими форсӣ (яъне, ёсуч) ҳам омадааст (*ёсуч* - ياسج) [11, 4, с.2418]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» бо ишора ба фарҳанги муътабар (вале номашро наовардааст) як маънии дигари ин калима меояд: пайкони дукорда. Инчунин, дар он маъниҳои дигари он кашф шудааст: найза ва оҳи мазлумон [10, 2, с.408]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» баромади тоҷикӣ доштани ин вожаро қайд намуда, танҳо як маънои онро овардааст: *ёсич//ёсач//ёсич* - тири пайкондор [12, 1, с.416].

Дар достони «Махзан-ул-асрор» як вожаи ифодагари ҳарбӣ - *язак* корбурд шудааст, ки дар манзумаҳои дигар ба чашм нарасид.

Язак: Паҳлавоне, *язаке* дар шикор, Зертар аз вай сияхе дурдхор [5, с.48]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин шарҳи ин вожа манзур гардидааст: “*язак* - муҳофизони лашкар ва муқаддимаи лашкар, ки онро қаровул низ гӯянд; ва он чамъе аз суворон аст, ки аз лашкари худ пеш раванд, то аз фавчи душман хабардор бошанд; ва фавчи толеа, ки ба Ҳиндустон онро талова гӯянд; ба маънии мутлақи фавҷ низ омада (аз «Баҳори Аҷам» ва «Кашф» ва «Рашидӣ» ва «Сурурӣ» ва «Ҷаҳонگیرӣ»)» [10, 2, с.412]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ду маънии *язакро* овардааст, ки маънии дуоми он - ҳосус дар «Ғиёс-ул-луғот» дида намешавад: *Язаки* дили асирон ба кучо гурезад аз ту, Ба ҳаволии ду чашмат ҳашамаи бало нишастӣ (Ҳиравии Дехлавӣ) [12, 2, с.628]. Инчунин, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *язак* ба гурӯҳи калимаҳои тоҷикиасл шомил аст [12, 2, с.628].

Вожаҳои ҳарбӣ дар «Искандарнома» нисбат ба манзумаи «Махзан-ул-асрор» афзунтар будааст, ки дар зер таҳлили иддае аз онҳоро манзур мекунем. Аз ҷумла:

Салаб: *Салаб*ҳои зарбофти нодӯхта, Сипарҳои чун кавкаб афрӯхта [7, с.274]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» *салаб* ба маънии навъе аз либоси дурушт, мисли чавшан ва хафтон, ки ба рӯзи чанг пӯшанд (аз «Мунтахаб» ва «Кашф» ва «Баҳр-ул-ҷавоҳир»), омадааст [10, 1, с.432]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *салаб* чун калимаи иқтибосии арабӣ зикр ёфта, ба таври зайл тафсир шудааст: *салаб* ар. 1. навъе аз либоси чангӣ ҳамчун чавшан ва хафтон; 2. пӯшок, либос, пӯшиш [12, 2, с.179].

Ҳамин тавр, *салаб//салб* аз анвои чавшан аст, чанговарон ба тан мекашанд, то ки аз зарбаи марговар худро ҳифозат кунанд.

Кӯпол: Зи бас захми *кӯполи* хороситез, Замиро шуда устухон рез-рез [7, с.11]. Дар «Луғати нимтафсилӣ...» *кӯпол* бо маънии калтаки оҳанин, гурз маънидод шудааст [1, с.173]. «Бурҳони котеъ» чанд маънии *кӯполро* овардааст, ки яке аз онҳо омуд ва гурзи оҳанин мебошад [11, с.1719]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъниҳои вожаи *кӯпол//купол, гӯпол//гуполро* нишон дода, онро ба гурӯҳи калимаҳои аслии тоҷикӣ мансуб доништа, ифодагари ду маънӣ (1. гурз, амуд; 2. маҷ. қуввату тавоноӣ) буданашро зикр намудааст [12, 1, с.581].

Кожоганд: Ҳарифи танаш дар *кожоганди* зард, Кулоҳе зи пӯлод чун лочвард [7, с.251]. «Бурҳони котеъ» чунин шарҳи ин вожаро дар шакли *кажоганд* овардааст: *кажоганд* (كزآگند): бо фатҳи кофи форсӣ бар вазн ва маънии кажоганд аст, ки ҷомеи качогандаи рӯзи чанг бошад [11, 3, с.1937]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа бо ду шакл манзур гардидааст: *кажоганд* ва

кажоганд. Ва онҳо ифодагари маънии «ҷомаи ҷангие, ки ба ҷои пахта абрешими хоми камқимат андохта, зич лаганда карда шуда бошад» мебошанд [12, 1, с.527].

Палорак: *Палорак* яке теғ чун ҷашми гӯр, *Палорак* дар ӯ рафта чун пой мӯр [7, с.65]. Тибки ташреҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа баромади ҳиндӣ дорад. Мувофиқи шарҳи «Ғиёс-ул-луғот» *палорак* шамшер ва ҷавҳари теғ ва навъи аз фӯлод бо тақя ба луғатҳои «Сироч», «Рашидӣ» ва «Бурҳон» шарҳ ёфтааст [10, 1, с.67]. Дар «Бурҳони қотеъ» *палорак* бар вазни таборак, чинсе аз фӯлоди ҷавҳардор мебошад. Инчунин, мувофиқи шарҳи муаллифи «Бурҳони қотеъ» шамшер ва ҷавҳари шамшерро ифода мекунад [11, 1, с.415]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» шакли дигари вожаи *палорак палолар* низ оварда шуда, соҳиби ду маънӣ (1. шамшер, теғи ҷавҳардор; 2. ҷавҳари шамшер, теғи шамшер) будани он таъкид гардидааст [12, 2, с.21].

Манҷаник: Яке *манҷаниқ* аз нафас баркушод, Ки бар қалъаи осмон дар кушод [7, с.178]. Бо тафсири «Ғиёс-ул-луғот» *манҷаниқ* (منجنیق) навъе аз фалохани бузург, ки бар сари ҷӯбе қавӣ таъбия кунанд ва санғҳои калон дар он ниҳода, бар девори қалъа зада, деворро мешикананд. *Манҷаниқ* муарраби *манҷаник* маҳсуб меёбад. «Ғиёс-ул-луғот» ин шарҳро дар тақя ба луғату фарҳангҳои «Мадор», «Кашф», «Бурҳон», «Лубоб-ул-албоб», «Муаййид», «Мунтахаб» ва ғайраҳо омода намудааст [10, 2, с.307]. Мувофиқи тафсири «Бурҳони қотеъ» *манҷаник* (منجنیک) бо коф бар вазн ва маънии *манҷаниқ* аст ва *манҷаниқ* муарраби *манҷаник* бошад. Ва дар повараки «Бурҳони қотеъ» тафсири М.Муин баъди сабти этимологияи халқии ин вожа «*манҷаниқ*, яъне, «ман ҷӣ нек», яъне, ман ҷӣ некам барои корҳо (фикх-ул-луғаи омиёна) қайд мекунад, ки «асли ин калима мусахҳафи механик (ميخنيق) аз *mēchanikos*-и юнонӣ *maghghanikōn*, арабӣ манҷаник, манҷаник, омиёна манҷалиқ [11, 4, с.2039]. Ҳамин тавр, тибки андеша ва таҳлили М.Муин *манҷаниқ* (ё манҷаник) калимаи юнонӣ маҳсуб меёбад. Мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошанд, ба таври ғалат баромади ин калимаро тоҷикӣ муайян кардаанд [12, 1, с.637].

Таркаш: Силоҳи сухан басту *таркаш* кушод, Зи ҷаъбакамон тири Ораш кушод [7, с.121]. Мувофиқи шарҳи «Бурҳони қотеъ» *таркаш* муҳаффафи *тиркаш* аст, ки тирдон бошад [11, 1, с.488]. Ҳамин гуна тафсири вожаи *таркаш* дар «Ғиёс-ул-луғот» омадааст: *таркаш* (ترکش) дар асл *тиркаш* буд, ба маънии ҷои тир кашидан. Азбаски фаровон истеъмол мешавад «қасра барои таҳфиф ба фатҳ бадал шуда ва ё-ро ҳазф кардаанд» [10, 1, с.188]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо овардани шохид аз Фирдавсӣ ва Низомӣ *таркаширо* тирдон маънӣ кардааст: Ғамӣ буд дилаш, сози нахчир кард, Камар басту таркаш пур аз тир кард (Фирдавсӣ) [12, 2, с.330].

Ҷаъбакамон: Силоҳи сухан басту *тиркаш* кушод, Зи *ҷаъбакамон* тири Ораш кушод (7, с.121). Ба назар мерасад, ки *ҷаъбакамон* сохтаи Низомӣ буда, калимаи мураккаб аст: *ҷаъба* (1. қутғӣ; ҷаъбаи тир, тирдон, тиркаш; 2. тирдон, тиркаш) [12, 2, с.776-777] ва камон. Ҳаким Низомӣ дар мисраи аввал *таркаширо* корбурд намуда, дар мавриди лозима вожаи *ҷаъбакамонро* ба ҳайси муродифи *таркаш* истифода бурда, гурез аз такрор *ҷаъбакамонро* дар мавқеаш ба кор бурдааст.

Дарқ: Таранготаранги дурафшанда теғ, Ба маҳ *дарқ*ҳоро бароварда меғ [7, с.67]. Мувофиқи шарҳи «Ғиёс-ул-луғот» (тақя ба «Бурҳон» *дарқа* ба маънии сипар ва зирех мебошад [10, 1, с.333]. *Дарқ*//*дарқаро* «Фарҳанги забони тоҷикӣ» андаке васеътар шарҳ медиҳад: *дарқ*//*дарқа* - зирех, ҷавшан; сипари чармин [12, 1, с.339]. Қобили қайд аст, ин вожа баромади арабӣ дорад.

Микроза: Чу сӯзан синон синаро дӯхта, Зи *микроза* микрозӣ омухта [7, с.272]. *Микроза* калимаи иқтибосии арабӣ буда, тибки ташреҳи фарҳангҳои «Рашидӣ», «Бурҳон»

ва «Мусталаҳот» маънии навъе аз пайкони душоҳа; ва номи ҳалво будааст [10, 2, с.292]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» *микроз* ба маънии қайчӣ омадааст [12, 1, с.696].

Дар манзумаи «Лайлӣ ва Мачнун» теъдоди вожаҳои ифодагари силоҳи ҷангу ҳарб хеле кам ба назар мерасад. Сабаби ин дар он аст, ки ин манзумаи ишқист ва дар он меҳру муҳаббати ошиқон бо тамоми нозуқиҳои тасвир ёфта, Низомӣ дар он ба саҳнаҳои ҷанг, ки инъикоси силоҳи ҷангиро тақозо мекунад, таваҷҷуҳ накардааст. Танҳо дар як маврид дар байте *аррода*, *манҷаниқу ғазбонро* ва дар ҷанд ҷои дигар вожаи *тапонҷаро* қорбурд намудааст:

Аррода: *Аррода*ву манҷаниқу ғазбон, Дар хусни фалак ниҳод натвон [6, с.130]. «Ғиёс-ул-луғот» бо истинод ба фарҳангҳои маъруф - «Мунтахаб», «Сироч», «Рашидӣ» ва «Баҳори Аҷам» ин вожаро ба таври зайл тафсир кардааст: *аррода* (عراده) навъе аз олати ҷангӣ, қалъагирӣ; ва он олате бошад кӯчактар аз манҷаниқ, ки бад-он санг бар сари ҳасм андозанд [10, 2, с.64]. Ин вожа ба гурӯҳи калимоти архаистӣ мансуб буда, баромади арабӣ дорад. Зикр бояд кард, ки ин вожаҳо: *аррода* ва *манҷаниқ* дар достони «Видоӣ қардани падар Мачнунро» мавриди истифода қарор ёфтааст.

Ғазбон: *Аррода*ву манҷаниқу *ғазбон*, Бар хусни фалак ниҳод натвон [6, с.130]. Дар забони форсӣ санге, ки аз манҷаниқ ба сӯи қалъаи ҳасм меандозанд (тақя ба «Сироч-ул-луғот» ва «Бурҳон»-у «Рашидӣ») [10, 2, с.89]. Калимаи арабист ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ташреҳи дигари ин вожа пешниҳод шудааст, яъне, *ғазбон* маънои аввалааш хашмгин, бадқаҳр, ғазбнок... ва маънии дуюмаш манҷаниқ, асбоби қадимаи сангандозӣ ва қалъашиканӣ [12, 2, с.642].

Тапонча: Худро зи дарег бар замин зад, Бисёр *тапонча* бар ҷабин зад [6, с.131]. Ё: Бар наҷд шуду нафир мезад, Бар худ зи *тапонча* тир мезад [6, с.109]. Ин вожа баромади тоҷикӣ дорад. Дар «Бурҳон» ба ифодаи маънои тарсақӣ омадани *тапонча* ёдрас гардидааст [11, 1, с.420]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи *тап(н)онча/табонча* тарсақӣ, шаппотӣ, шапалоқ тафсир гардида, аз Шохин шохид оварда шудааст: Порам ҳама дасти ёр бар дӯш, Имсол *тапонча* дар баногӯш [12, 2, с.326]. Дар Фирдавӣ низ ба маънии шаппотӣ, силӣ омадааст [2, с.354].

Мисолҳои дар боло таҳлилгардида шаҳодат бар он медиҳанд, ки вожаҳои ифодагари силоҳ ва ҳарб дар манзумаҳои «Хамса» яқнаво истифода нашуда, балки вобаста ба суҷаи онҳо Ҳаким Низомиро водор намудааст, ки қорбурди онҳоро мувофиқи мавзӯи умумӣ ба роҳ монад. Аз ҷумла, дар баъзе маснавиҳо (масалан, достони «Хусраву Ширин») теъдоди ин қабил вожаҳо ҷашмрастар, вале дар манзумаи «Лайлӣ ва Мачнун» хеле кам (3 вожа) мавриди тасвири адиб қарор гирифтаанд.

Пайнавишт:

1. Айнӣ С. Куллият. Ҷ.12. *Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик*. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 564 с.+206 с.
2. Ализода И. *Фарҳанги мухтасари «Шохнома»*. - Душанбе: Адиб, 1992. - 492 с.
3. Анварӣ С. *Вожаҳои низомӣ дар «Шохнома»*. - Душанбе: Маориф, 1994. - 120 с.
4. *Большой русско-арабский и арабско-русский словарь*. - М.: ООО «Дом славянской книги», 2011. - 958 с.
5. *Ганҷавӣ Н. Хамса. Махзан-ул-асрор. Хусраву Ширин*. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
6. *Ганҷавӣ Н. Хамса. Лайлию Мачнун. Ҳафт пайкар*. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
7. *Ганҷавӣ Н. Хамса. Искандарнома. Шарафнома. Иқболнома*. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480 с.
8. Муин, Мухаммад. *Фарҳанги форсӣ (дар ду ҷилд)*. Ҷопи дувум. - Техрон, 1384.
9. Муллоҷаев С. *Военная лексика «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси. АҚД*. - Душанбе, 1980. - 23 с.
10. Мухаммад Ғиёсуддин. *Ғиёс-ул-луғот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)*. - Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987. - 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.

11. *Муҳаммадхусайн Бурҳон. Бурҳони қотеъ (дар панҷ ҷилд)*(бо эҳтимоми Муҳаммад Муин). – Теҳрон: *Амири Кабир*, 1391. – 2470 с.
12. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд)*(зери таҳрири М.Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – М.: *Советская энциклопедия*, 1969, ҷ.1. – 951 с.; ҷ.2. – 952 с.
13. *Фарҳанги мутавассити Деҳхудо (зери назари дуктур Сайид Ҷаъфарӣ Шаҳидӣ)*(дар ду ҷилд). - Теҳрон, 1390.
14. Шаропов Н. *Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо терминҳои ҳарбӣ.* - Душанбе: *Дониш*, 1970. - 134 с.
15. *Bartholomae (Ch.). Altiracisches wörterbuch.* Strassburg, 1950.
16. *Henning. Last of middle Persian...BSOS IX.p.p.82.*
17. *Nyberg (H.S.) Hilfsbuch des pehlevi 2. Bände Uppsala. 1928-1931.*

Reference Literature:

1. Aini. S. *Compositions. V.12. Semi-Interpreting Dictionary of Modern Tajik Literary Language.* – Dushanbe: *Cognition*, 1976. – 564 pp. – 206 pp.
2. *Alizoda I. Brief Glossary of “Shakh-Name”.* – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1992. – 492 pp.
3. *Anvari S. Military Words in “Shakh-Name”.* – Dushanbe: *Enlightenment*, 1994. – 120 pp.
4. *Big Russian-Arabic and Arabic-Russian Dictionary.* – M.: *The House of Slavonic Book” Assoc. Ltd.*, 2011. – 958 pp.
5. *Gyandzhevi N. Hamse. Treasury of Mysteries. Husrav and Shirin.* – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
6. *Gyandzhevi N. Hamse. Leili and Medjnun. Seven Beauties.* – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
7. *Gyandzhevi N. Hamse. Iskandar-Name. Sharaf-Name. Ikbol-Name.* – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
8. *Muin, Mukhammad. Persian Dictionary. In two volumes. The second edition.* – Tehran, 1384 hijra
9. *Mullojayevev S. Military Vocabulary of “Shakh-Name” by Abulkasim Firdawsi. Synopsis of candidate dissertation in philology.* – Dushanbe, 1980. – 23 pp.
10. *Ghiyasuddin, Mukhammad. Ghiyos-ul-Lugat (Dictionary created by Giyas). Preparation of the text, preface, commentaries: A. Nurov.* – Dushanbe: *Man-of-Letters. V.1*, 1987. – 480 pp.; *V.2*, 1988. – 416. ;*V.3*, 1989. – 304 pp.
11. *Burhon, Mukhammadkhusayn. Burhoni Kote’ (in five volumes). Under the editorship of Mukhammad Muin.* – Tehran: *The Great Emir*, 1391. – 2470 pp.
12. *The Dictionary of the Tajik Language (in two volumes). Under the editorship of M. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Khoshim, N. A. Masum.* – M.: *Soviet Encyclopedia*, 1969, *V.1*. – 951 pp.; *V.2*. – 952 pp.
13. *Contracted Dictionary by Dehhudo (under the editorship of Saiyd Djafari, Shakhidi), (in two volumes).* – Tehran, 1390 hijra.
14. *Sharopov N. Development of Tajik Literary Language Vocabulary with Military Terms, Replenishment.* – Dushanbe: *Knowledge*, 1970, - 134 pp.
15. *Bartholomae (Ch.). Altiracisches Wörterbuch.* Strassburg, 1950.
16. *Henning. Last of Middle Persian...BSOS IX.p.p.82.*
17. *Nyberg (H.S.) Hilfsbuch des pehlevi 2. Bände Uppsala. 1928-1931.*